

بررسی اثر ارتفاع از سطح دریا و اقلیم بر تغییرات متابولیت های ثانویه گیاهان دارویی آویشن و

درمنه

علیرضا نژادمحمد نامقی¹، سعید جاهدی پور²، زهرا قلی زاده³

1- مدیر گروه گیاهان دارویی مرکز آموزش علمی کاربردی سحر خیز

2- مدرس مرکز آموزش علمی کاربردی سحر خیز و کارشناس مسئول بهره برداری گیاهان دارویی اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان

خراسان رضوی

3- مدرس مرکز آموزش علمی کاربردی سحر خیز و مدیر عامل موسسه آسیا اکوسیستم Email: namaghi.ar@gmail.com

چکیده:

متابولیت های ثانویه موادی هستند که در بعضی از گیاهان و در مرحله رویشی خاصی از رویش وجود دارند. آلکالوئیدها (مورفین، کدئین، آتروپین)، تریپنوتئیدها، فلاونونئیدها، رنگریزه هاو تانن ها از جمله مهم ترین این ترکیبات هستند. روند تغییرات این مواد موثره، در دو گیاه دارویی درمنه (*Artemisia*) (a) و آویشن (*Thymus*) در سه سطح ارتفاع H_1 (700 تا 800)، H_2 (1200 تا 1300) و H_3 (1700 تا 1800) متر از سطح دریا و سه منطقه اقلیمی، خشک، نیمه خشک و نیمه مرطوب و در قالب یک طرح پایه بلوک کامل تصادفی با سه تکرار بررسی شد. با تجزیه و تحلیل آماری با نرم افزار های آماری با نرم افزار R علاوه بر بررسی تغییرات مواد موثره در این دو گیاه دارویی، به شاخصی جدید برای ارزیابی شدت و استفاده از آن برای پهنه بندی خشکسالی دست یافتیم. در بهره برداری از گیاهان دارویی مرتعی نتایج این تحقیق قابل استفاده است. شاخص معرفی شده نشان می دهد که با افزایش شدت خشکی میزان متابولیت ها ثانویه در گونه های مختلف و در مراحل مختلف رویشی به طور معنی داری افزایش می یابد، که می توان از این شاخص برای مطالعات اکولوژی و اقلیم شناسی استفاده کرد.

کلمات کلیدی: مواد موثره، گیاهان دارویی، پهنه بندی خشکسالی.

1. مقدمه

متابولیت های متابولیت های ثانویه گیاهی، ترکیباتی آلی هستند که مستقیماً در رشد، نمو یا تولید مثل گیاه دخیل نیستند. این ترکیبات دارای ساختار شیمیایی پیچیده تری نسبت به متابولیت های اولیه (مثل اسیدهای آمینه) که برای بقاء زندگی سلولها ضروری اند می باشند. آکالوئیدها (مورفین، کدئین، آتروپین)، ترپنوئیدها، فلاوونوئیدها، رنگریزه هاو تانن ها از جمله مهم ترین این ترکیبات هستند. اهمیت متابولیت های ثانویه برای گیاهان از ماهیتی اکولوژیک برخوردار است و این ترکیبات نیز دارای کارکردهای متنوعی اند که از آن جمله می توان به عملکرد دفاعی در برابر صیادان، انگلها و عوامل بیماریزا، فیتو الکسین ها (سموم گیاهی) در هنگام ابتلاء به قارچ جهت جلوگیری از گسترش میسلیوم قارچ در گیاه، رقابت های بین گونه ای، یا تسهیل فرآیندهای تولید مثلی (مثل تولید بوهای جاذب و یا مواد رنگی) و یا ایجاد ارتباط با گرده افشانها اشاره کرد. برخی از ترکیبات ثانویه در گیاهان دارای عملکرد (signaling) هستند که در این میان هورمونهای گیاهی جایگاه ویژه ای دارند. در مفهوم کلی، متابولیت های ثانویه ترکیباتی آلی هستند که نقش ضروری در رشد و نمو موجود زنده ندارند. گیاهان برای بیوسنتز این مواد انرژی زیادی را به کار می برند. زمانی که این ترکیبات اثری بر رشد و تمایز گیاه نداشته باشند، قاعداً باید منافع دیگری داشته باشند. مطالعه در زمینه وظایف این ترکیبات در گیاهان، یک موضوع جذاب و مهم برای بسیاری از پروژه های تحقیقاتی شده است و نقش های اکولوژیکی تعدادی از این ترکیبات مورد بررسی و تحقیق قرار گرفته است. با مطالعاتی که تاکنون صورت گرفته است، به نظر می رسد که متابولیت های ثانویه، به عنوان موادی طبیعی، نقش های اکولوژیکی مهمی در واکنش های دفاعی گیاهان و همچنین گرده افشانی و انتشار دانه های گیاهان به وسیله حشرات و حیوانات دارند. متابولیت های ثانویه بر خلاف متابولیت های اولیه (که مستقیماً در رشد و متابولیسم درگیر هستند و شامل کربوهیدرات ها، لیپیدها، پروتئین ها و اسیدهای

نوکلئیک می شوند و طی فرآیند فتوسنتز تولید شده و سپس در ساخت ترکیبات سلول نقش آفرینی می کنند و تولید حجم زیاد و با ارزش اقتصادی پایین می کنند و عمدتاً به عنوان ماده خام صنعت، مواد غذایی و افزودنی ها کاربرد دارند) از بیوسنتز متابولیت های اولیه به دست می آیند و به عنوان ترکیبات فرعی و انتهایی متابولیسم اولیه در نظر گرفته می شوند. همچنین این ترکیبات در فرآیندهای متابولیسمی وارد نمی شوند. مهمترین متابولیت های ثانویه آکالوئیدها، فنولیک ها، روغن های ضروری، استروئیدها، لیگنین ها، تانن ها، فلاوونوئیدها می باشند. متابولیت های ثانویه عمدتاً در گونه ها و خانواده های خاصی از سلسله گیاهان تولید می شوند. این ترکیبات به مقدار کمی در سلول ذخیره شده و عمدتاً در سلول های تخصصی و در مرحله خاصی از چرخه زندگی گیاه تولید می شوند و همین امر استخراج و تلخیص آنها را در مقایسه با متابولیت های اولیه که در تمام سلول ها تولید می شوند، دشوار می کند. در این مقاله از روند تغییرات متابولیت های ثانویه در دو گونه ی گیاهی مرتعی (درمنه و آویشن) به عنوان شاخص مورد ارزیابی شده است.

2. مواد و روش ها

برای اجرای این طرح از دو گونه ی مرتعی آویشن (Th.) و درمنه (Ar.) و در سه منطقه اقلیمی خشک (A) شهرستان بیرجند در خراسان جنوبی، نیمه خشک (SA) شهرستان مشهد در خراسان رضوی و نیمه مرطوب (SH) بجنورد در خراسان شمالی و ارتفاعات هزار مسجد در خراسان رضوی و سه سطح ارتفاعی H1 (700 تا 800)، H2 (1300 تا 1200) و H3 (1700 تا 1800) متر از سطح دریا در قالب یک طرح پایه بلوک کامل تصادفی با سه تکرار استفاده شده است. صفت مورد ارزیابی که به عنوان شاخص متابولیت های ثانویه در نظر گرفته شد، میزان مواد موثره بوده است. نمونه مورد آزمایش شامل 10 گرم ماده خشک گیاهی که در پایان مرحله رویشی از هر یک از مناطق مورد مطالعه تهیه گردید، بوده است. برای

3. نتایج

میانگین میزان مواد موثره که به عنوان شاخصی از متابولیت های ثانویه در نظر گرفته شده است در هر یک از نمونه های مورد آزمایش (آویشن و درمنه) و از سه سطح ارتفاعی و سه منطقه اقلیمی متفاوت در جداول (1-3) و (2-3) آورده شده است.

اندازه گیری میزان ماده موثره که عمدتاً از ترکیبات آلی یا همان متابولیت های ثانویه می باشند از روش تقطیر با آب استفاده گردید. در این روش که برای جدا سازی مواد غیر محلول در آب استفاده می شود اساس کار بر تاثیر فشار های مناسب بخار آب بر روی اندام گیاهان می باشد. مواد موثره ی جدا شده از گیاه همراه با آب به صورت دو فاز متفاوت در آمده که در محیطی با فشار بخار کمتر و تفاوت نقطه میعان آب و مواد موثره از یکدیگر جدا می گردد.

جدول (1-3): میانگین مواد موثره (شاخص متابولیت های ثانویه) در گیاه آویشن (Th.) و درمنه (Ar.) در سه منطقه اقلیمی خشک (A)، نیمه خشک (SA) و نیمه مرطوب (SH)

SH	SA	A	
0.151	0.253	0.315	Ar.
0.08	0.162	0.210	Th.

جدول (2-3): میانگین مواد موثره (شاخص متابولیت های ثانویه) در گیاه آویشن (Th.) و درمنه (Ar.) در سه سطح ارتفاعی H1، H2 و H3 از سطح دریا

H3	H2	H1	
0.294	0.251	0.221	Ar.
0.245	0.196	0.107	Th.

جدول (3-3): میانگین مواد موثره (شاخص متابولیت های ثانویه ISM) در گیاه درمنه (Ar.) در سه سطح ارتفاعی H1، H2 و H3 از سطح دریا و سه منطقه اقلیمی خشک (A)، نیمه خشک (SA) و نیمه مرطوب (SH)

H3	H2	H1	Ar.
0.3045	0.283	0.268	A
0.2735	0.252	0.273	SA
0.2225	0.201	0.186	SH

جدول (4-3): میانگین مواد موثره (شاخص متابولیت های ثانویه ISM) در گیاه آویشن (Th.) در سه سطح ارتفاعی H1، H2 و H3 از سطح دریا و سه منطقه اقلیمی خشک (A)، نیمه خشک (SA) و نیمه مرطوب (SH)

H3	H2	H1	Th.
0.2275	0.203	0.1585	A
0.2035	0.1785	0.1345	SA
0.1625	0.138	0.0935	SH

جدول (5-3): میانگین مواد موثره (شاخص متابولیت های ثانویه ISM) در گیاه درمنه (Ar.) و گیاه آویشن (Th.) در سه سطح ارتفاعی H1، H2 و H3 از سطح دریا و سه منطقه اقلیمی خشک (A)، نیمه خشک (SA) و نیمه مرطوب (SH)

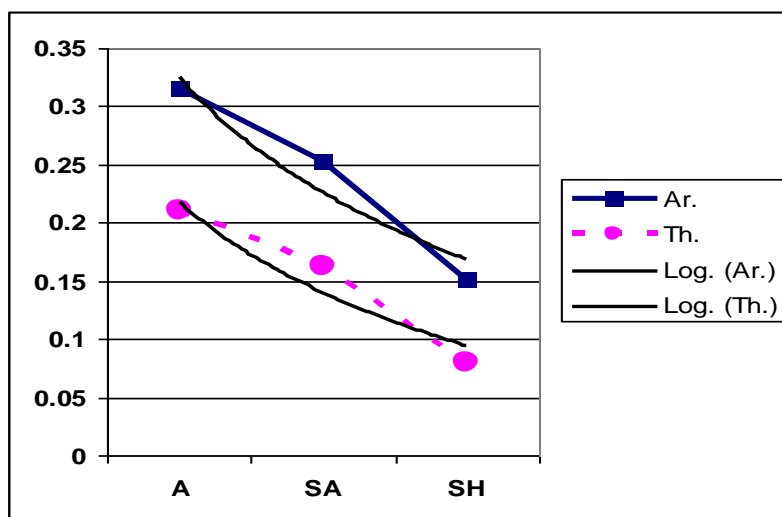
H3	H2	H1	سطوح ارتفاعی	درمنه Ar.
0.3045	0.283	0.268	A	
0.2735	0.252	0.273	SA	
0.2225	0.201	0.186	SH	
0.294	0.251	0.221	متوسط	
SH	SA	A	سطح اقلیمی	
0.294	0.251	0.221	میانگین	

0.2275	0.203	0.1585	A	آویشن Th.
0.2035	0.1785	0.1345	SA	
0.1625	0.138	0.0935	SH	
0.245	0.196	0.107	متوسط	
SH	SA	A	سطح اقلیمی	
0.08	0.162	0.210	میانگین	

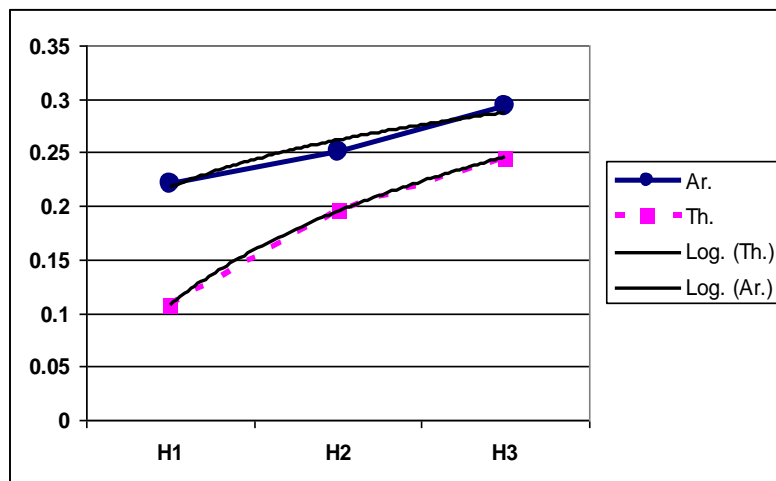
کاهش رطوبت در اقلیم های مختلف خشک، نیمه خشک و نیمه مرطوب میزان مواد موثره به طور معنی داری افزایش داشته (در سطح 99 درصد) و با افزایش ارتفاع و یا کاهش دما میزان این مواد در سطح 95 درصد افزایش معنی داری داشته اند. لذا شاخص متابلیت های ثانویه (ISM) می تواند به عنوان یک نمایه بوم شناختی در پهنه بندی خشکسالی و یا حتی تقسیمات اقلیمی استفاده شود.

تجزیه واریانس نتایج بدست آمده نشان داد که میزان مواد موثره هر دو گیاه مورد آزمایش بین سطوح مختلف اقلیمی اختلاف معنی دار در سطح 99 درصد وجود دارد و میزان ماده موثره هر دو گیاه مورد آزمایش بین سطوح مختلف ارتفاعی از سطح دریا در سطح 95 درصد اختلاف معنی داری داشته ولی اثر متقابل بین اقلیم و ارتفاع معنی دار نگردیده است. این نتایج مبین این مطلب است که با

نمودار (3-1): روند تغییرات مواد موثره در دو گیاه درمنه و آویشن در سطوح مختلف اقلیمی

نمودار (3-1): روند تغییرات مواد موثره در دو گیاه درمنه و آویشن در سطوح مختلف ارتفاعی

4. بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به روند تغییرات مشاهده شده در میزان مواد موثره به عنوان شاخص متابولیت های ثانویه در گیاهان دارویی مرتعی مورد آزمایش در اقلیم های مختلف و سطوح مختلف ارتفاعی که با مشاهدات ف. سفید کن 1375، م. میرزا و احمدی 1378، عسگری 1382، ربیعی 1382، که به بررسی تغییرات کمی و کیفی اسانس در گیاهان درمنه و آویشن پرداخته اند مطابقت دارد. تنش های محیطی اعم از ارتفاع از سطح دریا، سرما، خشکی میتواند مواد موثره و متابولیت های ثانویه را در گیاهان به طور کلی و گیاهان دارویی به طور خاص تغییر دهد. این تغییر اثر بخشی کیفیت گیاهان برای مصارف خاص مانند داورویی ارزش زیادی دارد. از طرف دیگر این روند تغییرات میتواند یک شاخص بیولوژیکی برای پایش تغییرات محیطی و اقلیمی مورد استفاده قرار گیرد. لذا از شاخص ISM علاوه بر استفاده در تولید گیاهان با مواد موثره ی بالا میشود برای مشخص کردن پهنه بندی خشکی و خشکسالی و تهیه نقشه های اقلیمی مناطق مختلف با این خصوصیت بوم شناختی قابل استفاده است.

منابع

- جمزاد، زیبا، (1373). آویشن، انتشارات موسسه تحقیقات خنگلها و مراتع
- شاهرخی، نوبهار، (1375). روشهای کنترل کیفی مواد اولیه داروهای گیاهی، مرکز انتشارات جهاد دانشگاهی شهید بهشتی.
- شریفی، گلنوش، (1386)، بررسی تاکسونومی گیاه آویشن در ایران، دانشگاه شهید بهشتی.
- میرزا، مهدی، فاطمه سفید کن، لطیفه احمدی (1375). اسانسهای طبیعی، انتشارات موسسه تحقیقات جنگل و مراتع.
- میرزا، مهدی، فاطمه سفید کن، لطیفه احمدی، بهار (1378). کارایی دو ستون DB-5 و db-1 در شناسایی ترکیبهای اسانس *T.fedschenkoi* Ronniger. پژوهش و سازندگی، شماره 41، 40 و 42.
- مظفریان، ولی ا...، (1373). فرهنگ نامهای گیاهان ایران. انتشارات فرهنگ معاصر، تهران.
- رابینسون، ترور، (1363). شیمی گیاهی. ترجمه محمد ایزددوست.
- رحیمی بیدگلی، عباس، (1378). بررسی تاثیر مراحل مختلف رشد و روشهای اسانسگیری بر کمیت و کیفیت روغن اسانسی آویشن کوهی. تهران، دانشگاه شهید بهشتی.
- کوشک آبادی، هوشنگ، (1359). شیمی دارویی (ترکیبات استروئید و ترپنها).
- مظفریان، ولی ا...، بررسی و شناخت درمنه های ایران، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم دانشگاه تهران.
- ربیعی، مینا، فاطمه سفیدکن، عادل جلیلی، تابستان (1381) بررسی تغییرات کیفی و کمی اسانس گیاه درمنه. پژوهش و سازندگی، شماره 55.
- ربیعی، مینا، فاطمه سفیدکن، عادل جلیلی، زمستان (1382). (بررسی ترکیبات شیمیایی اسانس 4 گونه درمنه در شمال ایران. پژوهش و سازندگی، شماره 61.
- عسگری، فاطمه، فاطمه سفید کن، تابستان (1382). مقایسه کمی و کیفی اسانس 5 گونه آویشن. پژوهش و سازندگی، شماره 59.
- عسگری، فاطمه، فاطمه سفید کن، محمد باقر رضایی، پاییز و زمستان (1381). بررسی تغییرات کیفی و کمی اسانس آویشن. پژوهش و سازندگی، شماره 56 و 57.
- Ahmad, S., Z. Hussain, A.S. Qureshi, R. Majeed and M. Saleem. (2004). Drought mitigation in Pakistan: current status and option for future strategies, International Water Management Institute, Drought series, Paper 3.
- Hughes, B. L., and M. A. Saunders. (2002). Drought climatology for Europe, Journal of Climatology, 17:1571-1592
- Takashi, H., (1996), Jpn. Kokai Tokkyokoho Jp. 8, 104, 615.
- Kerekes, S. A., Kerekes, G., (1996), Hung. Telijes HU 63.322.
- Lai, Y., (1995), Faming Zhuanli Shenqing Gongkai Shumingshu CN. 1, 98, 643.
- Dupont, P., 1995, Fr. Demande Fr. 2, 710, 266, 31.
- Pelletier, J., (1994), Fr. Demande FR. 2, 706, 307.
- Rustaiyan, A., Masoudi, Smonfared, A., (2000). "Volatile constituents of three Thymus species grown wild in iran." *Planta Medica*, 66, 198.
- Rosquinho, L. M. A., J (1965) *Gas Ghrom*, 3(340).
- Rustaiyan A., and et all, (2000) Volatile Constituents of three Thymus species grown wild in iran, *Planta medica*, 66, 13, 218.

26. Scharatz, E., Wahling, T.,(1965) *Planta medica*,13,218.
25. Sefidkon, F.,Jamzad, Z.,(1999) "Essential oil Composition of *Thymus Kotschyanus* Boiss.And Hohen from Iran.",11:459-460.

Investigating the effect of altitude and climate on the changes of secondary metabolites of medicinal plants of *Thymus* and *Artemisia*

Ali Reza Nejad Mohammad Namqhi¹, Saeed Jahdipour², Zahra Qholizadeh³

1-Director of Medicinal Plants Department of Sahar Khiz Applied Scientific Education Center

2-The Expert in charge of Medicinal Plant exploitation, General Department of Natural Resources and Watershed Management, Khorasan Razavi Province & the Assistant Professor of the Medicinal Plants Department of Eqbal Lahoori Institute of Higher Education

3-lecturer at University of Applied Science and Technology (UAST), SAHARKHIZ Unit & Director of Asia Ecosystem Institute
Email: namaghi.ar@gmail.com

Abstract:

Secondary metabolites are substances that exist in some plants and in a certain vegetative stage of growth. Alkaloids (Morphine, Codeine, Atropine), Terpenoids, Flavonoids, Pigments and Tannins are among the most important of these compounds. The process of changes of these effective substances in two medicinal plants *Artemisia* and *Thymus* at three altitude levels H₁ (700 to 800), H₂ (1300 to 1200) and H₃ (1700 to 1800) meters above sea level and three regions Climatic, arid, semi-arid and semi-humid conditions were studied by completely randomized block design with three replications. R software used for statistical analysis, in addition to examining the changes of effective substances in these two medicinal plants, we achieved a new index for evaluating the severity and using it for drought zoning. The results of this research can be used in the exploitation of pasture medicinal plants. The introduced index shows that with the increase of drought severity, the amount of secondary metabolites increases significantly in different species and in different vegetative stages. This index can be used for ecology and climatology studies.

Key words: Effective substances, Drought zoning, Medicinal plants.